

IZ ZGODOVINE SLOVENSKE ETNOGRAFIJE

Gradivo Jožefa Košiča za etnografijo Prekmurja

Vilko Novak

Ime prekmurskega zgodovinskega, jezikoslovnega, nabožnega, vzgojnega in etnografskega pisatelja JOŽEFA KOŠIČA (9. X. 1788 Bogojina — 26. XII. 1867 Gornji Senik) je v naši etnografiji docela prezrto. Toda če mu hočemo biti pravični in če želimo skromno etnografsko prizadevanje naše znanstvene romantične generacije, zlasti na področju materialne kulture slovenskega ljudstva, prikazati v čim popolnejši luči, moramo priznati, da je Košič obenem z Urbanom Jarnikom (ki mu je v marsičem soroden) prvi slovenski kulturni delavec s širokim etnografskim interesom, ki je pri svojem delu izhajal iz tistodobnega življenja slovenskega ljudstva, katerega je prikazoval. Med priobčevalji gradiva in smotrni opisev iz naše materialne kulture pa je med etnografskimi delavci slovenskega rodu — vobče prvi. Tudi je med prvimi, ki so objavljali — posredno sicer — etnografsko gradivo v slovenskem jeziku. In prav ta Košič je bil po Čaplovičevi krivdi zatajen, po krivdi naše znanosti pa ne dovolj poznan, rabljen in priznan.

Košič je najprej ponesrečeno nastopil 1827 z zgodovinskim dokazovanjem, da so prekmurški Slovenci potomci Vandalov.¹ To je imelo sicer dobro posledico, da ga je madžarski zgodovinar L. Bitnitz zavrnil² in pripomogel k temu, da je v naslednjih svojih spisih Košič nastopal kot borben Slovenec.

V madžarski reviji Tudományos Gyűjtemény 1828 (XII. 1.), V. zv., str. 3—50 je slovaški etnograf Ivan Čaplovič pod svojim imenom objavil spis A Magyarországi Vendek Története — O vendskih Totih (= Slovanih) na Madžarskem. Ta spis je v svobodnem nemškem prevodu in zopet pod svojim imenom priobčil Čaplovič v knjižici Croaten und Wenden in Ungern (Pressburg 1829), str. 49 do 126. Delo je našim etnografom sicer znano, toda dosledno ga prisojajo Čaploviču, kar je nedopustno, odkar je Avgust Pavel v Etnologu IV (1931), str. 142, opozoril na osnovi madžarskega izvirnika na Košičevo pravo avtorstvo. Za njim so isto pravilno ponovili Šlebinger v SBL I, 535, V. Novak v Slovenski krajini 38 in Izboru prekmurske književnosti 17, Slo-

¹ Tudományos Gyűjtemény 1827, VI, str. 71—79.

² Tudományos Gyűjtemény 1828, IX, str. 70—79.

venskem Porabju 17, Ljudski prehrani v Prekmurju 10. — Zato moramo obžalovati, da je izostalo Košičevo ime v Narodopisju Slovencev I, tako v Pregledu slovenskega narodopisja, kot v razpravah o gmotni kulturi, kjer je Čaplovič dosledno napačno pisan Čzaplovic. Madžarsko reprezentativno delo o madžarski etnografiji pa citira kot vir — Košiča.³

S tem dostopnim nam Košičevim delom se tu nočemo baviti, pač pa je potrebno na osnovi madžarskega izvirnika razčistiti vprašanje avtorstva tega dela. O tem pa govori dovolj jasno Čaplovič sam v opombi k objavi izvirnika, n. m. str. 3 dobesedno takole: »To prijetno, imenitno in zares dragoceno poročilo, katerega prvi § so bili že izdani v Kedveskedőju (madž. reviji, op. V. N.), mi je pred leti poslal č. g. Jožef Košič, dolnjeseński župnik, potem ko je bil izvedel za moje etnografsko prizadevanje. Priznam, da je ta zaslužni dušni pastir popolnoma ustregel moji ideji, kako bi bilo treba napisati etnografijo kakega naroda, zato ne morem odoleti, da ne bi pričujočega posebne pozornosti vrednega spisa priobčil madžarskemu beročemu občinstvu kot resnično **v z o r n o e t n o g r a f s k o d e l o**. — Jaz pri tem nimam druge zasluge, kot da sem delo g. Košiča preuredil, prepisal in to in ono izpustil, kar po mojem mnenju lahko izostane, ne da bi etnografija pri tem kaj trpela.«

Pripomniti je še, da v predgovoru knjige »Croaten und Wenden in Ungern« Čaplovič omenja, da mu je poslal podatke »ein Wende ... geistlichen Standes«.

Če kritično pretehtamo Košičevo gradivo za Čaploviča in ga primerjamo z viri, ki so nam danes znani, tedaj moramo opozoriti na neki vir, iz katerega je K. za svoj spis, ki ga je Čaplovič priobčil 1828, povzel cele stavke. S tem sicer njegovo delo prav nič ne izgubi, ker je vir, iz katerega je zajemal, zelo skromen v primeri z njegovo tedaj res kar nadrobno razpravo. Toda zanimiva bo ta ugotovitev tudi zaradi tega, ker bomo tako spoznali še neko starejše gradivo za prekmursko etnografijo. V isti reviji Tudományos Gyűjtemény je somboteljski licejski in bogoslovni profesor Lajos Bitnitz objavil 1819, zv. III, str. 59—74 spis A Vasi és Sala Vármegyeyi Tótkröl — O Totih (= Slovenih) v županiji Vas in Zala. Ta isti Bitnitz je pozneje pobijal Košičeve trditve, da so prekmurski Slovenci ostanki in potomci Vandalov. Tudi v tem spisu se je pokazal dobrega poznavalca zgodovine, saj navaja celo Linhartov Versuch einer Geschichte von Krain ... — Večji del spisa obravnava zgodovino panonskih Slovencev, na str. 69 pa pričenja podajati etnografsko sliko dežele in ljudstva, za katero mu je nudil gradivo po vsej verjetnosti Štefan F i c k o, župnik v Gornji Lendavi. Bitnitz namreč piše na str. 62, op. c, da mu je Ficko postregel s spodaj sledečimi statističnimi opombami. Ker morejo biti statističnega značaja le podatki o številu vasi, prebivalcev in župnij in ker se sklicuje že na omenjenem mestu Bitnitz na Ficka glede podatka, da rabijo prekmurski Slovenci naziv Böhém — Bojncac za nekatere svojih rojakov, toda mu ne vedo izvora in pomena,

³ Batky-Györfly-Visky, A magyarság néprajza I, 166.

— zato moremo sklepati, da mu je poslal Ficko tudi podatke za ves ostali del etnografskega poročila.

V naslednjem podajamo pregled o tem, katera mesta iz Bitničevega spisa je Košič dobesedno ali pa z majhnimi spremembami prevzel v svoje delo. Navajamo stran in začetno ter končno besedo v madžarskem izvirniku, obenem pa v Čaplovičevem nemškem prevodu, ki je edini večini interesentov na razpolago. — Bitnitz str. 70: »Egyik része... megvesztegeti«, K. 4, Č. 50. Ein Theil... 51 nachttheilig« (zelo prosto); B. 70 »azonban nem is... sokszor lehetetlen«, K. 32: »A gyermekek nem nyelnek... az iskolában való összejövetel«; Č. 93 »Die Knaben... beinahe unmöglich«; — B. 70—71: Idövel alkalmasint... és tanitást nyernek«, K. 33: De nem sokára... magokat kulturálni«; Č. 94—95: »Unteressen fangen... um die Cultur stehen«; B. 71: Hol a fa... 72 rajta aratni«; K. 34—35: Hol a fa... ismét természetni rajta«; Č. 97—99: »Wo der Wende sieht... zur Brache gelassen«; B. 72: Rétejek a rónán... erőtlenek is«; K. 37: »Réteik a rónán... erőtlenek is«; Č. 101: »Wiesen sind in der Ebene... ist das Vieh klein und schwach«; — B. 73: »A hegybelieknek... akkor ök valóban«; K. 37: »A hegybelieknek... akkor ök valóban«; Č. 102: »Weinbau... sehr übel daran«; — B. 73: »... a pusztaságon kívül... 74 agyat nem kíván«; K. 14—15: »... a nagy pusztaságon... agyat nem kívánván«; Č. 62—65: »darin ausser der gewaltigen Lehre... Betten zu verlangen«; B. 74: Egyszerű házaikhoz... egy szele-tecskét vessen«; K. 18: »Egyszerű házaikhoz... egy darabkát«; Č. 70—71: »Die Einfachheit... vorlegen zu können«; B. 74: »Tiszta rozs kenyeret... sivány kenyereket«; K. 19: »Kenyerek... törkölyt is«; Č. 71—72: »Wie andre Speisen... ja sogar Traubentrebern«.

To so vsi primeri, ki se v obeh spisih strinjajo. Če vemo, da je Bitnitz povedal na petih straneh vse, kar je znal o ljudskem življenju prekmurskih Slovencev, Košič pa na 50 straneh, tedaj ne bomo te bolj stilistične odvisnosti prestrogo sodili. Košič je res vnesel v svoj spis skoraj vse Bitničeve etnografske stavke, vendar jih je razvrstil v poedina poglavja o panogah ljudskega življenja, tako da površni bralec niti ne bi opazil te odvisnosti. Košič niti ni nameraval zatajiti, da pozna Bitničev spis, saj v začetku (str. 1) celo polemizira z njim glede imena Bömhéc. Morda tudi ni vedel, da bo Čaplovič njegovo delo dobesedno objavil v tisku, zato je kar posnel dobesedno ali nekoliko spremenjeno to, kar se mu je zdelo že nekoč dobro zapisano.

Košič poslej ni skrbel, kolikor moremo danes vedeti, za smotrno objavo etnografskih del, toda priobčil je dragoceno gradivo o ljudski kulturi v svoji anonimni knjigi *Zobriszani / Szloven / i Szlovenka / med / Műrov / i Rábov. / Najde sze v Kőrmendini / pri Udvary Ferenci Knigovezára. 143 str. m. 8°. Letnica ni označena, toda delce je moralo po vsej priliki biti objavljeno med leti 1845—1848. Spis je imel namen, gojiti med rojaki omikano — zobrisano — vedenje in mišljenje, plemenititi nravi in poučevati. Izrazito razsvetljenska tendenca, združena s splošno pedagoškim namenom, ki ga je krepilo Slomškovo delo Blashe ino Neshiza v nedeljski*

sholi 1842. Kakor je avtor pričujočega spisa že v očrtu pokazal drugod,⁴ je Košič posnel iz Slomškove knjige cela poglavja, reke in izraze. Zato je treba kritično pregledati tudi njegovo etnografsko gradivo, zlasti nomenklaturo, in ugotoviti odnos do Slomškovega gradiva.

V sledečem hočemo sistematično podati pregled vsega gradiva, ki se nanaša na materialno, socialno in duševno kulturo prekmurskih Slovencev, zlasti Porabja, ki ga je imel Košič neposredno pred očmi.

Materialna kultura

Hiša. — V madžarskem spisu (označil ga bom vselej s Č = Čaplovič 1828) je navedel sledeče slovenske izraze v zvezi s hišo: preklit 13, okno 14, klejt 14. V Zobrisanem Slovenu ... imenuje najprej »nouve, pristojne ino od ognja varvane školničke hrame« 6, kar ponavlja še v zvezi s kmečko domačijo: pri svojem hrami 27, 41, 100, isto izraža tudi z izrazom domačija 29 in pri ... kmetovskoj hiži 107. — Hiša je pri njem hiža 25 itd., kar mu pomeni tudi sobo, n. pr. v držinsko hižo 25, v hiži 27 itd., prebivalnico 42 je posnel po Slomšku 52. Cimpri 39 naziva lesene hiše. Od posameznih delov hiše imenuje: pred pragom 25, na dveri 25, dinnjāk 40, kar v oklepaju tolmači z ljudskim izrazom rour; kühinja 39, pod kapelcov 104 — za podstenj, srteo 42, na serteli 104 — srēdētēl), narečno srtōq, srtōy, srtēy — za ilovnata tla v hiši; ognjišče 39, 40, 41. — Za splošno prekmursko okno rabi Č. 14 okno, Zobr. Slov. pa po porabskem govoru oblok (— madž. ablak — slov. obłokъ) 25, 40, 41.

Stanovanjsko opremo naziva »lesene naprave« 40. Omenja pa stolec 27, 30 — stol v sobi, isto mu pomeni klop v cerkvi: stolec, v stouci 23; miza mu je stol 40 — dial. sto, za stolom 29, omar 100, lade 100 — skrinje, štampet 39, 40, 100 — toda »v lejvi svinjska postela« 39 v pomenu ležišče, kejp (— madž. kēp) 90 = podoba, slika; lampaš (preko madž. lámpa, iz grš.) 100. — Dvorišče je po dial. tudi pri njem dvor 107. Od gospodarskih poslopij imenuje leju 39 — svinjak in v njem svinjsko kopanjo 107 — korito. — Prostor, kjer cepijo in deloma tudi hranijo drva, je drvotan 44, shramba za seno je senšček 53. Vsi ti izrazi so povzeti natanko po narečju, razen tisti, o katerih smo to posebej povedali.

Največ pa je povedal Košič o stanovanjskih razmerah, zlasti o snagi in higieni v poglavju »Od domače snajžnosti« 37—41 in »Moška snajžnost« 42 do 49. Obe poglavji je deloma posnel po XII. pogl. Slomškove knjige »Snaga, lepa, draga reč« 49—54. — Deloma samostojen in zato etnografsko pomemben pa je Košičev uvod v prvo izmed omenjenih poglavij na str. 37 do 39, ki sicer ne opisuje prekmurske hiše s tako nadrobnim etnografskim interesom, kot je to storil v madžarskem spisu 1828, toda je dobro dopolnilo k njemu. Vendar je v nekaterih podrobnostih ta del snovno in jezikovno odvisen od Slomška. Obenem pa je ta odstavek delno tudi slika gospodarskih in družbenih razmer, v kolikor se zrcalijo v stanovanju našega tlačana med

⁴ Vilko Novak, Košič in Slomšek. OZN XXIX, 1934, 160—162.

Muro in Rabo tik pred 1848. Mračnost, puščobnost in skromno pohištvo poudarja Košič tudi v madžarskem spisu 1828. Ta odlomek priobčujemo v sledečem v celoti:

»V zdajšnjem časi čemi⁵ kmetovje si dvouje prebivalnice — na pou drugi štirjak (klafter) visike — i kalhatne goripostavljajo na olepotejnje vesi; ta prejdnja je malo bole prestrana, — ta znotrejšnja pa malo voskejša i snajžnejša. — Tū je domači oltar, to je: razpetje⁶ i kejpove⁷ nikih svecov, štere za Bougom trdno poštvujajo domači ljudje; tū majo molitvene i drūge fele⁸ dobre knjige ino svoja čisla;⁹ tū moli, ki v cerkev ne more, tū se podvori čemi⁵ gost — tū se domače žene obabijo; tū se betežnicke¹⁰ z svetvami¹¹ potrouštajo po mešniki. — Okoli hramov je plemenito drevje nasajeno; blūzi ma gospodarica (vertinja) ogradec, v šterom se nahajajo grede, gde pripouva za kūhinjo i dober tek (žmah) hran potrebni petrižel, merkevco,¹² celer, česnek, lūk, pa večele šalato, štera se vsaki štrti kedenzouva poseja v leti, da naj ne sfali;¹³ delavci jo radi jejo na toplom i mrzлом z tikvenim¹⁴ olijom; — v ogradci rastejo lepe rouže: liliom, rozmarin, klinci,¹⁵ žaljje¹⁶ i t. v., — da v leti po svetkaj jasne divojke majo kaj pregledjvati i pridihavati. —

Na goričkom¹⁷ itak stojijo nikedik¹⁸ kak-tak vkūp nalūčani cimpri,¹⁹ — hišice so za prebivanje znoutra črne i kmične²⁰ kak nouč; — tam v ednom kouti prasci jejo, v drūgom kūri²¹ sedijo, v tretjem tele gnūsi, v štrtom peč i ognjišče zadejva;²² mūh po hiši vse živo; smetja i kūrnejkov teliko, da si pošten človik ne more sest; ali pa more puno skakajočih ino lazečih stvari²³ na stan vzeti; — po navadi eden štamper je grši, neg v lejvi svinska postela, pun stinic, kebrov, grilov i. t. v. — Nej je čūdo, ka pri etakšoj hiži vsi krvave krmežlive oči, srab²⁴ i vūši majo; blejdi so kak smrt, okajeni kak dinnjak²⁵ (rou). — Pred dverami nikih hiš je teliko človečnikov i govenščekov, da od daleč smrdi i človek blūzi hiže ne more. — Vertinja²⁶ i deca so candravi, zamazani, kondrasti²⁷ i brnjavi²⁸ kak strašilo za proseno njivo. — Vse je nači,²⁹ gde je skrbna vertinja ino friške³⁰ dekle.« Str. 39.)

Noša. Dokaj podatkov nam nudi Košičevo delo tudi o ljudski noši na Goričkem, bodisi terminoloških ali kratkih opisov, oznak. Tako že v uvodnem poglavju poudarja o učitelju, da ni prišel v šolo »med deco nedostojno po paverskom oblečeni, tūdi nej po opičjem na glavi kapico, ali v zoubi smodko ali pipo majouči« 5. Rabi sledeče izraze za obleko in nošo v celoti: z gvanta 25, 35, 40, oblečalo 35, nošbe 37, oblačilo 44. Poedine dele noše pa imenujejo takole: Kranščak (klobūk, houba) 22, 23, 36, roubec 26, 33, z robcom (facalejkom) 26, gabane 42, gabana³¹ 94, parto 94, v jopi, rekleci 94, plašča 94, obūtelo 25, črejvle 42. Zapisal je tudi nekatere obširnejše moralno-kritične opombe v zvezi z obleko, ki nudijo nekoliko vpogleda v tamkajšnjo nošo: V poglavju o moški snagi se je — podobno kot v svojih

⁵ kaj vredni, ⁶ razpelo, ⁷ slike, ⁸ vrste, ⁹ rožne vence, ¹⁰ bolniki, ¹¹ z zakramenti, ¹² korenje, ¹³ zmanjka, ¹⁴ bučnim, ¹⁵ naglji, ¹⁶ Sapodianum, ¹⁷ Goričko: hriboviti severni del Prekmurja, ¹⁸ ponekod, ¹⁹ lesene stavbe, ²⁰ temne, ²¹ kure, ²² dela napoto, ²³ živali, ²⁴ garje, ²⁵ po Slomšku str., ²⁶ gosposinja, ²⁷ kodrasti, tu: razmršeni, ²⁸ cunjasti, ²⁹ drugače, ³⁰ hitre, ročne, ³¹ plašč.

Zgodbah vogrskoga kralstva 1848 — obregnil ob sosednje Madžare tudi v zvezi z nošo, ko pravi: »Oblačilo moškoga spola naj bode čedno.³² — Vogrski cifrasti gabanje i kranščaki so dragi ino se poniznomi sloveni ne vdajo« 44. — V poglavju o vedenju na gostijah uči: »Ki ne zmore svadbenoga gvanta, naj ostane doma. — Kmetovskomi človeki gospodsko oblečalo se tak vda, kak prasici zlato sedlo. — Zavolo ednoga goščenja gvant na pousodo prositi ino se ž njim gizditi, je ravno, kak da bi se pura s pavovim perjom lišpala« 35. — V zvezi s plesom opozarja tudi, naj se varuje »nesramnoga pogleda . . . nošbe . . .« 37. — Opominja jih, da »domači se morejo končimar vsako nedelo preoblejčiti; posebno deca, štera se hitro zovlači. — Zato se vertinja more skrbeti za predivo i platno« 40. Posebej naroča, da »oblačilo moškoga spola naj bode čedno« 44. Meni tudi, da »cehskim moškim bi se dostajalo vsigdar vu süknjenom gvantu v Cerkev priti, — trščom pa, gda kaj očivestno odavajo ali kúpüvajo, naj vekše vörvanje majo« 44. — Graja navado, da pozimi nemarni moški »blatne črejvle na serteo lüčijo, — mokre gabane v toplo prebivalnico notri prinesejo i gori obesijo« 42. — V zvezi z načrtom »Angelske bratovščine« piše, kako naj se ob praznikih oblečejo: »Prvo nedelo po Tejlovom je l e j p a n e d e l a za angjelsko Bratovščino. Ki lih more, naj teda pride na prošecio, — bratje brezi gabana i plašča (komi modus nefali³³ v süknjenom) oblečeni, — v svojem reklecti ali jopi zvrš rozmarina vteknjeni; sestre pa čedno odpletene zeleni vejnec ali parto na glavi« 94. — Ob pogrebu članov »sestre snajžno — vu bejlom oblečene« prinesejo članico do groba 95. Za primer pejorativnih izrazov za obleko najdemo opomin služkinji: »Svojega lona na drage cifre, čače i moške ne potroši, nego se po svojem stališi čedno oblači« 46, pri čemer je treba pojasniti, da madž. »cifra«, prekm. cifrasti pomeni okrašen, načičkan; cifre bi tedaj pomenilo načičkano obleko; podoben smisel ima izraz »čače«, ki je po vsej priliki vzet iz prekm. otroškega govora, kjer pomeni »lepo, krasno«.

Z nošo je v zvezi omemba posteljnega in telesnega perila, o katerem pripominja med navodili glede snage: »Prtovje i ov platneni gvant se more končimar vsaki mejsec opariti« 40. — Med temi navodili najdemo tudi izraze za negovanje las: »Čedne ženske same sebe tüdi ne pozabijo nego snajžne hodijo; — slednje ido spat, i prve gori stanejo, naj se njim ne trbej pred moškimi česati, opletati i mujvati . . .« 41.

Poljedelstvo in živinoreja. Podatke iz teh dveh delovnih področij kmečkega človeka navaja Košič v toliko, kolikor so v tesni zvezi s človekovim nravnim življenjem. Tako omenja gnoj, gnojšnico, ogradne grede 44, silje (žito) 50, konje, jünce, krmo, z obrokom nafulati živino 51, foringaša (voznika), ki rabi zavirni lanc (verigo) 51, vožnjo in vprežno živino 51, živinsko spravo, ki je narečje ne pozna, in gospodarsko šker (orodje) 52; hlapca opozarja: »v senščeki vnogo sterja ne trpi« 53; živazen 100 mu verjetno pomeni perutnino, kot še danes v dialektu; med pridelki omenja le zrnje in sad 122, med oblikami gospodarskega shranjevanja in pospravljanja pri-

³² pametno, ³³ kdor zmore.

delkov pa najdemo oslico (stog) sena in kope (žita) 103, ob katerih se je ob nevihti nevarno muditi. Ob požaru svetuje pokriti bližnje strehe s kocami ali ponjavami 105.

Omenja sledeče poljedelsko orodje in naprave: drevenke (pletene košare), košare, koše, ki jih pozimi »čemi (kaj vredni) moški . . . pletejo med preljami« 42, takrat tudi »grable, lopare, lestvice, žlice, jarme, talige, lopate, perotnice i drügefefele okoli gazdije (gospodarstva) potrebne škéri naredijo« 42. Opozarja jih tudi, da »moški morejo brš popraviti, ka se pri hiži stere z lesenoga, kakti: nogače, kloupi, greblice, rasoje, grable i. t. v.« 43. Srečamo še koula 50, žakle 50, motiko 95, škafe 105, hakle in dervarice 105. Pridelek imenuje »pridelanje« 121. Med posebnimi zaposlitvami gospodarskega značaja nastopa kopünar 50 — kurji prekupčevalec.

Prehrana. Omemb poedinih jedi ali pijač najdemo sicer komaj kaj, vendar pa navaja knjiga dokaj izrazov, ki se nanašajo na način prehranjevanja, na posodo itd. Izmed živil in jedil omenja le: krühi 53, klobaso 107, slanino, zabelo 107, med vzroki slabega spanja opozarja na to, da »eto teškoučo zvekšema trpijo oni, ki se k večerji graha (fižola), žgankov, krumpirov ali kakše trde hrane preveč namečejo« 108; od teh omenja grah 108 še posebej. O vrtu in zelenjavi je spregovoril pri opisu doma, kar smo navedli spredaj (Košič str. 38).

Izraz hrana omenja dvakrat str. 36, 108; pijačo naziva pitje 36; pitje pa napitek: »k napitki vküp sestí« 73, »na eden napitek v krčmo skočiti« 50; zmaličila se mu je zaradi etimološkega prizadevanja oblika pitvci 50. Gostijo piše tudi etimološko v naslovu navodila: »Kakda se držiš na kakšem gostšenjej« 33 in gostšenje 34, gostšenja 35, 34, ženitovanjsko gostijo pa imenuje posebej z utrjenim ljudskim nazivom gostüvanje, svadbo 34; krstno pa krstitje 34. — Izmed stalnih časov prehrane nastopajo izrazi: obedivajo, večerjajo 29. Tudi med higienskimi in vzgojnimi navodili najdemo nekatere izreke o prehranjevanju: »ne segaj po najbougših žalozaj (falataj)« 36, »od prenagloga i preveč parouvnoga (požrešnega) vsebemetanja se zadržavaj« 36. Tudi preživati 36 sodi sem, vendar se v ljudskem govoru rabi le bolj za živino.

Od orodja in posodja uporablja sledeča imena: pri sklejci 24, žlice 30, skleda 35, »z rašoškami (vilicami, kakor pravijo Dolinci; Košičev izraz je znan Ravencem in Goričancem) si zobe ne trejbi« 36; »žlice, sklejce, tanjerje (iz madž. tányér), lonci (piskri) i fse fele nücana posouda« 41, nožic 118, vrč 121. Tudi tukaj omenja sto (mizo): pri stoli 36 in stolne robce, ki »razgreni svojega na krilo (naročje), da si gvanta ne pokvapiš« 35. Ker so jedli običajno vse jedi iz skupne sklede, opominja: »Merkaaj, da z sklede ne npraviš ceste ino stolnoga prta ne zgrdiš« 35.

Duhovna kultura

Običaji. Ko daje Košič navodila za primerno in olikano vedenje ob raznih prilikah družbenega življenja, zapiše tudi nekaj nazivov in podatkov o tedanjih ljudskih družinskih in letnih običajih. Tako v poglavju »Kakda

se držiš na kašem gostšenjej?» svari pred prirejanjem gostij, vendar dovoljuje izjemo, ko pravi: »Dvouje vesele prigode ga (pametnega kmeta) denok znajo nagniti na obsluževanje gostšenja, najprej: gda se njemi prvo dejte narodi (Krstitje) i dare svojega sina ali čer v hižni zakon dá (gostüvanje) svadbo naredi svojim priatelom na volo. — Krstitje bi lahko celou vóostalo. — Gostüvanje, svadba se pa more vu pristojnoj meri i redi, z dobrega srca, z vedrim obrazom opravlati. — Nej trbej takše lüdi vküp nabrati, ali ednoga kre drügoga k stoli posaditi, ki so si nej radi. — Nej trbej koga zato pozvati, naj štokoli svojo fančost (zavist) zevreto na njega vó vlije ino njemi očivestni špot zdava. — Nego vsaki gost (svatko) naj bode zavarvani pri tvojoj hiži prouti vsakojačkomi nečlovejstvi. — Znaj, ka se i pes ogible poparüvajouče kühinje. — Ali i gost (svatko) more pošteni biti« 33—34. Pri besedi »svadbo« zgoraj je zapisal pod črto opombo: »Naši goričanje svadbenim gostovam poprejk pravijo »svatovje«; — po ednom se moški veli »svatko«, ženska pa »svaterja«. — V sledečih navodilih, prirejenih po Slomšku, so še etnografsko zajemljive nekatere omembe: »Čemi gosti (svatki) dojde pun želodec z gostüvanja domou odnesti, nej pa tüdi naphane žepe« 36—37. — »Včasi gostüvanje tüdi igra i ples obeseli. Či znaš ino se ti rači, zasükaš se nikelikokrat i naskakaj. Ne pleši predugo« 37. V tej zvezi je zapisal tudi izraza »z plesišča, med plesanjom« 37.

Tudi o pogrebu med goričanskimi in bojnečkimi prekmurskimi Slovenci izvemo kako drobtino. Pri opisu vzornega učitelja namreč piše tudi: »Vrli školnik z od dühovnika i primožnejših farnikov naprošenih pejnez da narediti edno precelejpo bandero (zastavo) z šterov bi njegovi vučenicke za malo plačo bogatejše mrtvece na cintor (britof) sprevajali i nad njimi popevali« 20. Pripomniti je, da pozna cintor (iz lat. cimeterium) za pokopališče vobče le dolinsko Prekmurje, Ravenci in Goričanci z Bojneci vred pa rabijo najčešče brütif (— Friedhof) ali groubišče — to poslednje prav v Porabju, zato je čudno, da tega izraza Košič ni zapisal; njegov britof je gotovo učena oblika, ker je danes vsaj neznana. »Cintor« (britof) omenja še na str. 95. — K pogrebnemu petju šolarjev pa moramo pripomniti, da še danes pravijo med protestantskimi Prekmurci pogrebnim pevcem, ki stalno spremljajo mrliča na pokopališče z obrednimi pesmimi, d i ä c k e — dijaki.

Ko govori o smrti člana »angelske bratovščine«, rabi vrsto izrazov, nanašajočih se na smrt in pogreb: »Gda merje šteri brat ali sestra: ovi se morejo po sousedskom na spredov pozvati. Sto lih ftegne, naj pride. — Pokojnoga brata štirje mladenci, — sestro pa štiri sestre snajšno — vu bejlom oblečene do groba prinesejo.« Tu je dostavil pod črto opombo: »Mrtvečna škrinja bode z bejlom prtom pokrita i prt (či se zmore) vdil z ogradnimi ali küplenimi roužami našpikani i na srejdi razpetje z lejpim diviškim vejncom obdano, štera se ne pokopajo. — Pod sprevajanjom bratje i sestre (či je moguče) bodo v rouki zeleni rozmarin ali sklepno, mrtvečno travo ali kakše drüge fele zelenje dišeče držali tečas, ka na cintori (britofi) dühovnik svoje molitve dokončajo. — Gda pa oni z motikov zemlo vržejo v djamo pokojnoga: vsaki brat i sestra tüdi popadne grüdico, küšne jo, v grob vrže ino preminoučemi pokoj vekivečni želej. — Gda je na zvišeni grob križ vteknjeni:

najprvo mladenci (či je te pokojni žnjih bio) na grob dolizdejvajo svoje prinešeno zelenje.« 95—96. Sklepna ali mrtvečna trava, ki jo Košič omenja, je menda pušpan, ki mu pravijo »pūšpakova trava, šterof svēčamo mrtveca« (s katero blagoslvaljamo; Slovenska ves v Porabju).

Med letnimi običaji se je spomnil K. samo neke vrste šolarskega obhoda — gregorjevanja, ki je menda nadomeščalo jurjevanje in podobne pomladanske obhode. Tako pravi v poglavju o »vrlem školniku«: »Okoli dneva S. Gregora Pápe sta dva malobole zevčeniva šolara po fari pohižovajouč i popejavajouč kajtou tūdi naprosila; — i tak se je šolska potrebouča obaljavala« 20. V opombi na isti strani pa dodaja pod črto: »Koutnikom so g. birouv (okrajni glavlar) prepovedali okoli hoditi i njim kaj podeliti«. Doslej ne moremo dognati, katerega kraja prebivalce imenuje K. »koutnike«. — Na str. 138—143 pa je priobčil v pesemskem dodatku pesem z naslovom »Stara Gregoracija«, ki je šolniško-duhovniški prevod madžarskega teksta. Med Madžari je namreč »gergelyjárás — Gregorjev obhod — razširjen običaj.«²⁴

Pri nas so ga uvedli učitelji in se današnji osemdesetletniki v gornjem Prekmurju še spominjajo (slišal sem to n. pr. v Boreči 1946), da so »hodili po gergorácii« in se pri tem tudi opijanili, kar je povzročilo, da so običaj prepovedali.

Ne smemo prezreti tudi izrazov »navada, šega«, ki jih često rabi pisatelj obravnavanega dela, n. pr. celo v naslovu poglavja »Nike občinske navade in šegé« 21 ali na str. 86. Toda tu ne govori o navadah in šegah v etnografskem pomenu, marveč v vsakdanjem in daje pouk o lepem vedenju. Tudi ne moremo iz njegovega besedila sklepati na kake utrjene ljudske navade ali zajemati podatkov o ljudskih nreveh, duševnosti in podobno, ker o teh nikjer naravnost ne govori in ker se naslanja zlasti na Slomška.

Pri Košiču najdemo tudi nekaj malega nazivov za različne starostne in spolne stopnje v človekovem življenju, ki so tudi donesek k družbeni kulturi. »Cevčátko detéce« 23 je dojenček; mlajši 119, mlajšom 118 so na severnem Goričkem in v Porabju otroci, toda rabi tudi deca 73; samice 41 mu pomeni v skladu z narečno rabo žensko sploh; fotivojce 50 so nezakonske matere (— madž. fatyu = nezak. otrok), fotive (facsuk) 87; držinče 52 je hlapec ali dekla; roditelje z svojov decov 119; »pošteni podložnicke« 28, ki »se (ne) ogibljejo gospode«, so odraz tlačanstva. Ni se izognil v tej raznoliki galeriji človeških tipov, med katerimi so tudi padari 119, kurvam, kurvari 52, kurvejšom 87.

Za etnografa so zanimiva tudi zadnja poglavja knjige, ki govorijo o tem, da »mrtvi ne hodijo nazaj«, o čarovništvu itd. Pouk o mrtvih pričinja z ugotovitvijo: »Babje (tiskovno napako »Banye« je Košič sam popravil, kot še več drugih v izvodu knjige, ki je danes v moji lasti. V. N.) vōre lūdje štimajo, da mrtvi nazaj domou hodijo in trdijo, da so jih vidili v tistom gvanti, v šterom so jih pokopali« 96. Nadalje z naukom in vzgledom pojasnjuje, da strahov ni. V sledečem poglavju o blisku in gromu je važen po-

²⁴ Magyarság néprajza III, 307. sl.

datek: »Pa denok najhūjši krstšanje najbole toužijo školnika, zvonara i zvone, ka jih je bejsna toča pobila« 104. Bogato pa je poglavje »Compernija čalerija — sama ciganija« 106—116, kjer že v začetku obsoja in obžaluje, da iščejo ljudje »vu dūhovnih i telovnih potrejbčinaj... pomouč... za dūšo vu skrivnih, krivovōrnih ino zmišlenih molitvaj i pobožnostih, — za tejšo pa pri bojdikaj³⁵ mazecaj, comprnicaj, čaleraj (čarovnik), — štere si bedasti ljudje sami napravijo, gda kakšega staroga, plešlivoga deda za čalera, — kakšo grdo, pūklavo, okajeno babo ali ciganico pa za compernico prekričijo ino se jih bole bojijo, neg zavci bobena« 106. V naslednji zgodbi o goljufivem »čarovniku« izvemo za izraz »naj oddela, da svinje ne bodo betežne« 107. Tudi v ljudstvu znani izraz »bajilo« 107, t. j. čarovno sredstvo, rabi. O mōri piše: »Bedastim lūdem, ki na compernice vōrjejo, se rado zdi v sneh, kak da bi njim one na prsaj ležale, da malo ne zaspijo. Eto teškoučo pa ne delajo comprnice, nego gousta krv okoli srca pri onih, ki so žalostne i zamišlene nature« 107—108.

O zdravljenju živinskih bolezni s čaranjem piše: »Če krave mlejka nemajo, či modrasto ali krvasto mlejko dojijo ali ščijo, nej je compernija, nego beteg, šteri pride od injaste ali cveteče paše, v zimi pa od lagoje dvorbe (slabe postrežbe). — Etakše krave bedaste žene z kadihom ščejo zvračiti, kak da bi din skous kuste (debele) kravnje kouže do trobūja notri mogao, gde gnejzdo ma beteg? — vnogo hramov je že zgorelo od tistoga živoga vogelja, z šterim so nepazlive žene kravo kadile v štali! Prouti krvastomi mlejki ali krvoscanji najbougše domače vrastvo je eto: Edno prijiščo lenovoga semena v masli (pou štūce — tiskano 'štūte', V. N.) vode kūhaj dobre pou vōre; odcejdi lenovo vodou i raztoup i v njej eden lot solitra. Tou mlačno pitje vlej betežnoj kravi v goubec trikrat na den: vgojldno, podne i večer, v trih dni bode pomagalo. — Ali nūcaj eto priročno vrastvo: Vzemi edno štūco z nadojenoga krvastoga mlejka, prilej kupico prav ostroga i mlačnoga vinskoga jesiha kravi v goubec zajtra, opodne i večer. Zatem zmešaj erženo melo v mlačno vodou i daj kravi piti, za tri dni de zdrava« 108—109. Če ljudje dolgo bolehajo, pa »mejnijo, da njim je djano (storjeno) — da so na djalini: od daleč si dajo kakšega čalejra prizvati, včasi tūdi pūca — mrzloga mesara — (= konjederca) kak da bi okrstšenoga betežnika trbelo živoga gūliti! — Ka pa čalejrje delajo okoli betežnika? — Oni radi pridejo, samo naj dobijo dobro jesti i piti i plačo, ali pomagati ne vejo, da so se nej včili, niti šteti ne znajo, ništeri celou se ne znajo prekrižati. — Nego po ciganskem žarjavo vogelje ali kamenje vu vodi vgašūjejo, — karte premetavajo, — v kakšoj capi kosminje ali kakšo travo v postelo ali v jasle vtikajo, — na križopoutji krouge i križe redijo ino vivlevavle gučijo, — na rastovom peni skisnjeno černo deščevno vodo v glažek nalijejo, — včasi vmes i svojo scalino ali za štalami živinsko pridajo, i lažejo, ka je takše vrastvo krouto dobro i drago, — pa ka bi bilou, nego ž njim betežnika vmorijo, da so jih tisti, ki se ōročine (dediščine) ali kakše drūge fele dobroute trouštajo po smrti betežnika, skrivoma podkūpili i najeli!« 109—110.

³⁵ hudobnih.

Na str. 113—116 je priobčil K. prvo v prekmurskem tisku objavljeno pripovedko o Marku Bikecu, ki je pa težko določiti o njej, ali je res ljudska snov. Pripoveduje, kako je cigan prevaril kmeta, ko ga je zvalil v ris. Pripovedka ima poučen namen, pokazati, da »penezi ne cve-tejo« (116).

Primer Košičevega gradiva dokazuje, da vsebuje tako naše starejše kot novejše slovstvo pomembno gradivo za preučevanje slovenske etnografije. Zato je nujno potrebno, da vzporedno z zbiranjem gradiva med ljudstvom nabiramo tudi podatke iz literarnih virov.

R é s u m é

JOSEPH KOŠIČ (1788—1867), curé de Gornji Sènik près Monošter, est un écrivain du Prekmurje à caractère instructif, qui, à la demande de l'ethnologue slovaque-hongrois Ivan Čaplovič, décrit le pays et la vie des Sloènes du Prekmurje. Čaplovič publia cet écrit dans la revue hongroise *«Tudományos Gyűjtemény»* en 1828 et dans une traduction allemande, dans le livre *«Croaten und Wenden in Ungern»* en 1829. L'auteur de cet article fait observer que dans la rédaction hongroise Čaplovič lui-même présenta Košič comme l'auteur véritable de cet ouvrage. Plus loin l'auteur découvre que Košič recopia des phrases entières de l'article de L. Bitnitz sur les Sloènes du Prekmurje, publié dans la même revue en 1815, dont les matériaux lui avaient été fournis par le curé Stéphane Ficko. La plus grande partie de la présente étude est consacrée à la découverte des matériaux ethnographiques contenus dans l'ouvrage éducatif de Košič *«Le Sloène et la Sloène cultivés entre la Mure et la Rabe»* (environ entre 1845—1848). Dans cet ouvrage il donne des directives sur les bonnes manières, réfute la superstition, s'occupe de propreté etc. Il cite en outre les appellations dialectiques des objets et phénomènes du domaine de l'ethnographie, donne des renseignements sur la maison, l'équipement du logement, le costume populaire, l'agriculture, l'alimentation, les coutumes, les superstitions, la médecine populaire. Tous ces points sont systématiquement réunis dans le traité et analysés en détail, parce qu'ils sont une source importante pour l'étude de la culture matérielle et spirituelle des Sloènes du Prekmurje.